

**Recenzja książki: Teresa Zbyrad
(2022), *Z pamiętnika seniora.
Wspomnienia mieszkańców
domów pomocy społecznej.
Studium przypadku, Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Scholar***

Anna Witkowska-Paleń
Uniwersytet Rzeszowski

<https://doi.org/10.18778/1733-8069.20.2.10>

Anna Witkowska-Paleń

Doktor nauk społecznych w zakresie socjologii, adiunkt badawczo-dydaktyczny w Instytucie Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Pełnione funkcje: zastępca dyrektora w Instytucie Nauk Socjologicznych ds. organizacyjnych, kierownik kierunku socjologia. Zainteresowania naukowe: socjologia problemów społecznych, dewiacje i patologie społeczne, socjologia starości, funkcjonowanie instytucji integracji i aktywizacji seniorów.
e-mail: awitkowska@ur.edu.pl

© by the author, licensee University of Lodz, Poland
This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license
CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

W 2022 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego Scholar ukazała się publikacja Teresy Zbyrad zatytułowana *Z pamiętnika seniora. Wspomnienia mieszkańców domów pomocy społecznej. Studium przypadku*. Autorka, socjolog z uznanym dorobkiem naukowym poświęconym problematyce funkcjonowania polskich domów pomocy społecznej, w tym trzech monografiach z zakresu tej tematyki (Zbyrad, 2004; 2010; 2014), tym razem sięga do materiałów pamiętnikarskich. Jak sama przyznaje na łamach tej książki: „[c]hociaż od wielu lat zajmuję się domami pomocy społecznej, to nigdy jeszcze nie wykorzystyłam pamiętnika jako źródła informacji o mieszkańcach. Myśl, że z pewnością istnieją takie osoby, które piszą wspomnienia, nie dawała mi spokoju” (s. 16). Materiałem źródłowym recenzowanej publikacji są więc pamiętniki spisane przez osoby starsze zamieszkujące w domach pomocy społecznej. Analizie poddano jedenaście pamiętników. Zostały one nadesłane w ramach konkursu ogłoszonego w 2019 roku przez Instytut Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, w którym wówczas zatrudniona była autorka publikacji. Natomiast cel badań został określony jako „rozpoznanie i opisanie różnych aspektów życia seniorów domu pomocy społecznej, na podstawie wypowiedzi zawartych w pamiętnikach” (s. 14).

Publikacja składa się ze wstępu, trzech rozdziałów tematycznych, obejmujących analizę zgromadzonego materiału źródłowego, oraz zakończenia i aneksu zawierającego dodatkowe materiały.

W książce brakuje wyodrębnionego rozdziału metodologicznego, a założenia metodologiczne i charakterystykę procesu badawczego autorka przybliżyła we wstępie publikacji. Analiza treści pamiętników, a więc materiałów związanych z biografią badanych osób, związana jest w socjologii z metodą biograficzną (Szatur-Jaworska, 2001: 83). Stąd też zapewne autorka, ukazując przyjętą metodę badań, swoją uwagę koncentruje najpierw na ogólnej charakterystyce tej metody, jej najważniejszych zaletach i ograniczeniach oraz możliwościach stosowania we współczesnej socjologii. Ostatecznie jednak rozstrzyga, iż zdecydowała się zastosować w swojej pracy badawczej metodę studium przypadku. Uzasadnia to tym, że chociaż metoda biograficzna „umożliwia koncentrację na poszczególnych życiorysach, to jednak szerszy zakres możliwości i analiz dostarcza nam metoda studium przypadku” (s. 11). Szczególną wartość tej metody autorka dostrzega w tym, iż umożliwia ona „wnikliwą analizę konkretnego zjawiska”, pozwalającą uchwycić „zjawiska nietypowe, niepowtarzalne, skrajne, odstające od innych, a nawet stanowiące wyjątek od reguły” (s. 11). Natomiast tym, co w szczególności „podnosi rangę” tej metody, jest możliwość odnalezienia (nawiązując do idei falsyfikacji Karla R. Poppera, służącej weryfikacji twierdzeń naukowych) swoistego „czarnego łabędzia”. Biorąc pod uwagę możliwe rodzaje studiów przypadku, badaczka zaznacza też, iż zdecydowała się zastosować eksploracyjne studium przypadku, aby odkryć to, „co nietuzinkowe, niestandardowe, odstające od przyjętych reguł i znanych teorii”, aby tym samym móc określić pytania i hipotezy badawcze do dalszych badań (s. 13 i 15).

Case study to dość powszechna metoda badań stosowana na gruncie różnych dyscyplin naukowych. Jednak wymaga ona od badacza szczegółowego nakreślenia jej założeń oraz objaśnienia kluczowych decyzji metodologicznych (Hyett, Kenny, Dickson-Swifft, 2014: 2). W recenzowanej monografii podstawy metodologiczne badań zostały raczej zasygnalizowane niż gruntownie objaśnione.

Charakteryzując studium przypadku i uzasadniając jego zastosowanie, autorka odwołuje się jedynie do wybranych aspektów tej metody. Dodatkowo niejasne jest, dlaczego metoda biograficzna, a w szczególności związana z nią metoda pamiętnikarska, okazała się nieprzydatna w analizie zgromadzonego materiału. Autorka nie wyjaśnia bowiem, z czym związany jest ów „szerszy zakres możliwości i analiz” (s. 11) metodą case study w porównaniu z metodą biograficzną. Ponadto charakterystyka studium przypadku jest zbyt ogólna, aby precyzyjnie odróżnić ją od innych metod jakościowych, w tym metody biograficznej. Autorka objaśnia jedynie, że umożliwia ona „rozumienie pojedynczego przypadku lub kilku przypadków, poprzez dokładne zbadanie wszystkich związanych z nimi szczegółów” (s. 11), że pozwala „uchwycić zdarzenia nietypowe, dokonać bardziej wnikliwej analizy, ale też lepiej zrozumieć analizowane procesy, dostrzec to, co indywidualne, cząstkowe, wyjątkowe, zauważyć pewne detale, które giną w masowości” (s. 12), a jej zastosowanie może „tworzyć podstawę do budowania ogólniejszych teorii nomotetycznych” (s. 11). Niewątpliwie case study pozwala uchwycić i zrozumieć to, co wyjątkowe i osobliwe. Jednak czy możliwe jest wnikliwe zrozumienie badanego przypadku (w tym odnalezienie „wyjątku od reguły”) bez jednoczesnego uwzględnienia tego, co w nim powtarzalne, typowe? Case study analizuje też dany przypadek (o czym już autorka nie wspomina) przez pryzmat tego, co powszechne i wspólne dla określonej grupy zjawisk, co pozwala na dopasowanie go do jakiegoś ogólnego wzorca (Stake, 2003: 140; Hyett, Kenny, Dickson-Swift, 2014: 2; Mielcarek, 2014: 113). Istotą tej metody jest więc odnalezienie w badanym przypadku tego, co w nim wartościowe, bez względu na to, czy dana cecha jest unikalna, czy powszechna (Stake, 2003: 141).

Studium przypadku w porównaniu z innymi metodami wyróżnia też swoisty eklektyzm metodologiczny. Może posługiwać się wieloma technikami badań i analizy danych. Ta elastyczność metodologiczna sprawia jednak, że wielu badaczy kwestionuje jej status jako odrębnej metody badawczej. Podczas gdy dla jednych badaczy jest ona metodą badań, dla innych pozostaje techniką badawczą (Hyett, Kenny, Dickson-Swift, 2014: 10). Jeszcze inni definiują case study nie przez pryzmat stosowanych metod (gdyż te mogą być różne), ale poprzez zainteresowanie indywidualnymi przypadkami (Stake, 2003: 134) i widzą w niej nie metodę, lecz „jednostkę badań”, „wybór obiektu, który ma być badany” (Takahashi, Araujo, 2020: 102). Abstrahując od kontrowersji wokół statusu tej „metody” na gruncie metodologii badań społecznych, istotne pozostaje pytanie o to, czy studium przypadku jest sprzeczne z metodą biograficzną. Metoda biograficzna również koncentruje się na analizie indywidualnych przypadków reprezentowanych w biografjach badanych osób, a ukazując je na tle szerszych procesów społecznych, jednocześnie identyfikuje „unikalne konstelacje sytuacji życiowych”, których „wyjątkowość polega zazwyczaj na tym, że zaskakują nas niedopasowaniem do powtarzalnego rytmu, znanego porządku rzeczy, ustalonej struktury lub uznanego procesu” (Filipkowski, Życzyńska-Ciołek, 2019: 42–43). Czy nie można więc uznać, że case study i metoda biograficzna są względem siebie komplementarne, a tym samym przestawić studium przypadku metodą biograficzną? Socjologiczne badania biograficzne poprzez studium przypadku mogłyby też okazać się „prawdopodobnie najlepszym i z pewnością bardzo wyraźnym przykładem tego, jak budować przejście od tego, co indywidualne, do tego, co ogólne” (Filipkowski, Życzyńska-Ciołek, 2019: 41). Tym samym mogłyby stać się podstawą do budowania (sygnalizowanych przez autorkę monografii) „ogólniejszych teorii nomotetycznych” (s. 11).

Po przedstawieniu założeń metodologicznych badań własnych autorka we wstępie opisuje też przebieg ogłoszonego konkursu na pamiętniki oraz zgromadzony na tej podstawie materiał badawczy. Objętość nadsyłanych pamiętników była różna i wynosiła od 15 do 149 stron maszynopisu lub odręcznego pisma. Różnice dotyczyły też zawartości ich treści. Autorzy czterech pamiętników skoncentrowali się wyłącznie na opisaniu swojego pobytu w domu pomocy społecznej. Autorzy pozostałych siedmiu spisali także swoje wspomnienia sprzed pobytu w placówce (okres dzieciństwa, dojrzewania, dorosłości), mimo że – jak zaznacza autorka – „informacja o konkursie na pamiętniki ograniczała się do przekazania treści związanych z pobyt w instytucji” (s. 195). Nie wiadomo natomiast, czy i jakie określono szczegółowe warunki przystąpienia do konkursu oraz jaki był jego regulamin, w tym kluczowe kryteria wyłaniania zwycięskich prac (por. Łukianow, Orchowska, 2023: 73). Odpowiedzi w tym zakresie nie dostarcza też dokumentacja konkursu zamieszczona w aneksie, gdyż ten zawiera jedynie krótką informację o jego rozstrzygnięciu, listy gratulacyjne dla zwycięskich uczestników oraz informację o konkursie przesłaną do instytucji (Załącznik 4. Pisma przewodnie).

Tematyka poszczególnych rozdziałów nie jest uporządkowana chronologicznie, zgodnie z biografią narratorów. Jak uzasadnia autorka: „[w] kolejności rozdziałów istnieje pewna logika, podyktowana koncentracją na tym, co »tu i teraz«, ukazując życie mieszkańca domu pomocy społecznej, a dopiero potem jest czas na wspomnienia tego, co było i minęło, tj. czasów dzieciństwa, młodości, dorosłości – jednym słowem życia przed zamieszkaniem w domu pomocy społecznej”. Dodaje również, że: „[t]aki układ treści pozwolił zachować koncentrację na celu badawczym, ukazującym jakość życia mieszkańca w instytucji” (s. 195).

W rozdziale pierwszy przedstawiono różne aspekty funkcjonowania seniorów w instytucji, jaką jest dom pomocy społecznej. Już sam jego tytuł jest niezwykle wymowny: *Dom pomocy społecznej – jako dom i nie-dom*. Sugeruje on, że zakres poszukiwań badawczych koncentrować się będzie wokół próby odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu placówka, w której przyszło żyć narratorom pamiętników, stała się dla nim domem w całym tego słowa znaczeniu. Autorka publikacji na początku tego rozdziału stawia więc pytanie: „[c]zy dom pomocy społecznej jest domem?” (s. 21), by już na kolejnej stronie rozstrzygnąć, że mimo użycia określenia „dom” w nazwie tej instytucji, które ociepla jej wizerunek, dom-instytucja nigdy nie stanie się prawdziwym domem dla jego mieszkańców. Przyjmując to założenie, odwołuje się do koncepcji instytucji totalnych Ervinga Goffmana, teorii systemowej Niklasa Luhmanna i koncepcji instytucji społecznych Zygmunta Baumana. Odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu dom pomocy społecznej stał się dla jego mieszkańców domem w całym tego słowa znaczeniu, autorka publikacji poszukuje także na kartach spisanych przez nich pamiętników. Najpierw analizuje motywy i okoliczności zamieszkania w domu pomocy społecznej. Z kart pamiętników wyłaniają się różne historie ludzkie. Dla niektórych zamieszkanie w DPS było wynikiem konieczności życiowej (np. z uwagi na postępującą chorobę i niesamodzielność), dla innych pobyt w instytucji był planowany i oczekiwany (np. upragniony odpoczynek i uwolnienie się od trudów życia), choć nie zawsze okazywał się zgodny z wyobrażeniami. Jak wynika z analizy materiału pamiętnikarskiego, zamieszkanie w instytucji jest dla jednych „złem koniecznym”, a nawet „utrąta wolności”, dla innych zaś miejsce to stwarza warunki podobne do domowych, a nawet od nich

lepsze: „Nareszcie mam dom, lekarza i odpowiednią dietę” (s. 31). Pogarszający się wraz z wiekiem stan zdrowia seniora i niemożność zapewnienia fachowej opieki przez rodzinę to jedne z najczęściej występujących przyczyn zamieszkania w domach pomocy społecznej (Chabior, Fabiś, Wawrzyniak, 2014: 138). Słusznie więc, analizując poziom i zakres przystosowania mieszkańców DPS do życia w tej instytucji, badaczka wiele uwagi poświęca treści pamiętników, z których wyłania się obraz kondycji zdrowotnej mieszkańców DPS i związanych z tym subiektywnych odczuć dotyczących własnego zdrowia. Stawia przy tym odważną tezę, że niewątpliwie dla wielu mieszkańców decyzja o zamieszkaniu w instytucji była po prostu „wyborem mniejszego zła”, powodowanym „brakiem jakiegokolwiek alternatywy”, a niekoniecznie „świadomym i wolnym wyborem” (s. 42). Przystosowanie do życia w instytucji formalnej determinuje też jakość relacji z innymi mieszkańcami DPS, jej personelem, jak również zakres i jakość kontaktów z członkami własnej rodziny podczas pobytu w placówce. Autorzy pamiętników, jak podkreśla badaczka, wiele uwagi poświęcają innym mieszkańcom domu pomocy społecznej, okazując nie tylko wzajemną troskę o siebie, ale także wchodząc w relacje konfliktowe. Opisywane zachowania pozwoliły ponadto uchwycić obraz „sekretnego życia” mieszkańców placówki, którego przejawami są: podjadanie słodyczy mimo restrykcyjnej z uwagi na stan zdrowia diety (autorka określa to mianem „łasowania”), łamanie zakazu stosowania używek w placówce (alkohol i papierosy), realizacja potrzeb seksualnych, a także potrzeby miłości i bliskości (posiadanie sympatii, zakochywanie się).

Wiele uwagi autorzy pamiętników poświęcają też personelowi placówki, opisując postawy i zachowania pracowników wobec mieszkańców. Na początku autorka monografii stwierdza, że „[r]elacje pomiędzy mieszkańcami a pracownikami w wielu pamiętnikach zostały opisane jako – ogólnie mówiąc – poprawne (co jest przeciwieństwem relacji złych, szkodliwych, toksycznych)” (s. 67). Oznacza to, jak wyjaśnia autorka, że „kadra nie narusza w sposób rażący pełnionych obowiązków, relacje nie mają charakteru otwartych konfliktów, nie łamią ogólnie przyjętych norm, nie budzą sprzeciwu którejsz ze stron, nie naruszają neutralności osobistej mieszkańców, nie łamią podstawowych praw człowieka, nie zagrażają życiu i zdrowiu, nie kwalifikują się do wyciągania konsekwencji służbowych [...] nie podlegają kodeksowi karnemu” (s. 67). Czy rzeczywiście relacje te należy ocenić ogólnie jako „poprawne”? W pamiętnikach seniorów nie brakuje bowiem opisów odnoszących się do różnych uchybień ze strony personelu, np. lekceważenia obowiązków, zaniedbywania mieszkańców, faworyzowania wybranych pensjonariuszy, ich przedmiotowego traktowania itp. Sama autorka niejednokrotnie na łamach książki stwierdza, że przytoczone „przykłady ukazują różne formy bagatelizowania mieszkańców i ich potrzeb” (s. 68), niektóre opisane zachowania personelu „pozostawiają wiele do życzenia” (s. 69) oraz dowodzą „wątpliwej jakości usług” (s. 72), a nawet są „porażające” czy „bulwersujące” (s. 71). Także zachowania seniorów wobec personelu placówki nie zawsze są właściwe. Mieszkańcy DPS również „[b]ywają [...] złośliwi, wymagający i niemal przeszkadzający personelowi w wykonywanych obowiązkach” (s. 86). Dopiero w dalszej części analizy autorka zaznacza, że w pamiętnikach odnalazła też „przykłady pozytywnych postaw personelu i okazywanej sympatii przez mieszkańców” (s. 76). Seniorzy dostrzegają i doceniają działania dyrekcji DPS, takie jak np. „wsłuchiwanie się w potrzeby mieszkańców i sprawne rozwiązywanie istniejących problemów”, „troskę o instytucję i obecność w sytuacjach kryzysowych” (s. 78). Doceniają również starania pozostałych pracowników

(instruktorów terapii zajęciowej, pielęgniarek, opiekunek, salowych, kucharek), zmierzające do zapewnienia mieszkańcom właściwej jakości usług. Z narracji autorów pamiętników wyłania się więc złożony obraz wzajemnych relacji pomiędzy personelem a mieszkańcami DPS. Dlatego trudno zgodzić się z konkluzją autorki monografii, że relacje te „[n]a ogół są pozytywne” (s. 93).

Złożone i różnorodne są też relacje mieszkańców DPS z członkami własnych rodzin. Niektórzy utrzymują częste kontakty z bliskimi, są odwiedzani w placówce przez liczne grono rodzinne, wspólnie świętują różne uroczystości. Są też seniorzy, którzy nie mają nikogo bliskiego. Zakres i jakość kontaktów mieszkańców DPS z członkami rodziny może mieć znaczenie, jeśli chodzi o sposób traktowania seniorów przez kadrę placówki. Jak bowiem zauważa autorka publikacji, charakteryzując relacje mieszkańców z personelem DPS: „jeśli rodzina interesuje się danym mieszkańcem, to personel bardziej stara się i otacza większą troską” (s. 72). Przeprowadzona w tym rozdziale analiza zgromadzonego materiału badawczego dostarcza wyczerpującego i kompleksowego obrazu jakości życia mieszkańców DPS. Może tylko zabrakło tu próby wyodrębnienia pewnych prawidłowości dotyczących procesu przystosowania się mieszkańców do życia w instytucji, które mogłyby stać się poszukiwanymi przez autorkę „hipotezami do dalszych badań”.

Drugi rozdział monografii obejmuje analizę wspomnień z okresu dzieciństwa, młodości i dorosłości autorów pamiętników. Autorka publikacji zdaje sobie sprawę, że są to jedynie fragmenty wcześniejszych losów bohaterów pamiętników, ukazujące sytuacje wyjątkowe w ich życiu, zarówno te radosne, jak i trudne. Dzięki tym wspomnieniom możliwe stało się ustalenie pochodzenia społecznego narratorów (głównie chłopskiego i robotniczo-chłopskiego), miejsca zamieszkania w okresie dzieciństwa (większość seniorów przyszła na świat w ubogich rodzinach wiejskich), a także warunków rodzinnych i środowiskowych, w jakich przyszło im żyć, relacji międzypokoleniowych i stosunków panujących w rodzinach, relacji międzysąsiedzkich czy różnych zwyczajów kultywowanych w tradycyjnych środowiskach wiejskich. Słusznie więc zauważa autorka publikacji, że wspomnienia seniorów ukazujące okres ich dzieciństwa „stanowią bardzo ważny materiał historyczny” (s. 132). Należałoby również dodać, że ta część pamiętników stanowi równie istotny materiał socjologiczny, ukazujący warunki i jakość życia mieszkańców wsi w latach trzydziestych i czterdziestych ubiegłego stulecia. Ważnym materiałem są też fragmenty wspomnień seniorów, które ukazują stosunki społeczne w latach pięćdziesiątych. Dotyczą one m.in. zawierania małżeństw, w tym małżeństw aranżowanych przez rodziców lub wyboru kandydata posiadającego określony „fach”. Ponadto wspomnienia te obrazują trudy codziennego życia rodzinnego i zawodowego w okresie dojrzałości bohaterów pamiętników.

Rozdział trzeci poświęcono analizie wspomnień seniorów odnoszących się do traumatycznych przeżyć z okresu II wojny światowej. Ukazano tu trudy życia w czasie okupacji oraz wyzwania związane z powrotem do „normalności” w rzeczywistości powojennej. Wiele uwagi poświęcono też podejmowanym przez bohaterów pamiętników próbom rozliczenia się z naznaczoną piętnem wojny przeszłością. Autorka publikacji w tej warstwie materiałów biograficznych dostrzega dwie zasadnicze funkcje: edukacyjną i terapeutyczną. Pierwsza związana jest z opisaniem tych sytuacji i zdarzeń „z pozycji świadka, który jest to winien młodemu pokoleniu, winien swojej ojczyźnie i pragnie »zadośćuczynić

przeszłości«” (s. 165). Natomiast funkcja terapeutyczna przejawia się w tym, że „przeszłość, wspomnienia, przeżyte trudne chwile – opowiadane na nowo – przynoszą ulgę i stanowią niejako formę oczyszczenia” (s. 166). Autorka podejmuje też próbę ukazania wspomnień bohaterów pamiętników z perspektywy ich dążenia do rozliczenia się z ową trudną przeszłością. Bohaterów pamiętników dzieli na dwie grupy: tych, którzy „walczą o sprawiedliwość” (o uznanie swoich zasług dla ojczyzny, przyznanie uprawnień kombatanckich) oraz tych, którzy wciąż „toczą walkę wewnętrzną”, związaną z przebaczeniem swoim oprawcom (s. 189). Rozdział ten, mimo że wyraźnie krótszy w porównaniu z innymi częściami publikacji (co zapewne związane jest z ograniczoną ilością materiału poświęconego wspomnieniom z okresu II wojny światowej), zawiera wiele istotnych wątków. Zarysowany tu problem podejmowanych prób rozliczenia się z „trudną przeszłością” przez osoby, którym przyszło żyć w okresie II wojny światowej, jest niezwykle interesujący i mógłby stać się inspiracją do dalszych, pogłębionych badań w tym zakresie.

W załączonym do publikacji aneksie zawarto (oprócz wspomnianej już dokumentacji konkursowej) wiele dodatkowych materiałów, w tym wiersze autorów pamiętników czy fotografie z ich rodzinnych archiwów. Aneks zawiera też oznaczone tematycznie dodatkowe fragmenty pamiętników (np. „Mama”, „Ojciec”, „Polityka”, „Czas wolny”, „Praca”, „Talenty i zdolności” itp.), które niewątpliwie wzbogacają treść tej publikacji, a jednocześnie sygnalizują mnogość i złożoność wątków odnalezionych we wspomnieniach seniorów, które mogą być inspiracją do dalszych badań.

Mimo zgłaszanych na łamach tej recenzji uwag (w żaden sposób nieumniejszających wartości tej pozycji), które są wyrazem moich subiektywnych odczuć związanych z dążeniem do uzyskania bardziej wyczerpujących odpowiedzi na rodzące się pod wpływem lektury pytania, publikacja zasługuje na szczególną uwagę nie tylko badaczy zajmujących się problematyką jakości funkcjonowania domów pomocy społecznej. Istotne w tej książce jest to, że oddano w niej głos osobom żyjącym poza głównym nurtem życia społecznego (czy wręcz zepchniętym na jego margines), które, jako osoby mieszkające w domu pomocy społecznej, nierzadko „mają poczucie bycia ludźmi »drugiej kategorii«” (s. 91).

Bibliografia

Chabior Agata, Fabiś Artur, Wawrzyniak Joanna K. (2014), *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Filipkowski Piotr, Życzyńska-Ciołek Danuta (2019), *From a Case to a Case Study – And Back, or on the Search for Everyman in Biographical Research*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XV, nr 2, s. 40–57.

Hyett Nerida, Kenny Amanda, Dickson-Swift Virginia (2014), *Methodology or method? A critical review of qualitative case study reports*, „International Journal Qualitative Studies on Health and Well-being”, vol. 9(1), pp. 1–12.

Łukianow Małgorzata, Orchowska Justyna (2023), *Czym jest dobry pamiętnik, czyli wyzwania etyczne i metodologiczne w projekcie „Pamiętniki pandemii”*, „Studia Socjologiczne”, nr 3(250), s. 59–80.

Mielcarek Paweł (2014), *Metoda case study w rozwoju teorii naukowych*, „Organizacja i Kierowanie”, nr 1(161), s. 105–117.

Stake Robert E. (2003), *Case studies*, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Strategies of qualitative inquiry*, London: Sage Publications, pp. 134–164.

Szatur-Jaworska Barbara (2001), *Analiza pamiętników jako metoda badawcza w nauce o polityce społecznej*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 3, s. 83–94.

Takahashi Adriana R.W., Araujo Luis (2020), *Case study research: opening up research opportunities*, „RAUSP Management Journal”, vol. 55(1), pp. 100–111.

Zbyrad Teresa (2004), *Domy Pomocy Społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych umysłowo*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.

Zbyrad Teresa (2010), *Dom Pomocy Społecznej. Funkcje założone i realizowane na podstawie badań DPS w Tarnobrzegu*, Tarnobrzeg: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.

Zbyrad Teresa (2014), *Od instytucji totalnej ku demokratycznej? Domy Pomocy Społecznej w Polsce*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Cytowanie

Anna Witkowska-Paleń (2024), *Recenzja książki: Teresa Zbyrad (2022), Z pamiętnika seniora. Wspomnienia mieszkańców domów pomocy społecznej. Studium przypadku*, *Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XX, nr 2, s. 220–227, <https://doi.org/10.18778/1733-8069.20.2.10>